

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



پایان نامه کارشناسی ارشد

عنوان:

مزار نویسی در ایران از حمله مغول تا انقراض صفویه

استاد راهنما:

جناب دکتر عبدالله همتی گلیان

استاد مشاور:

جناب دکتر عبدالرحیم قنوات

نگارش:

سید محمد جواد ساداتی

زمستان ۱۳۹۱

تقدیم به پدر و مادر بزرگوارم که همواره با حمایت های بی

دریغ خود چراغ راه و روشنی بخش زندگی ام بوده اند و راه

دشوار حیات را تسهیل نمودند

و تقدیم به

همسر مهربان و دلسوزم که با صبر و شکیبایی خود سختی

های مسیر را حلاوت و شیرینی بخشید

## تشکر و قدردانی

در اینجا شایسته می دانم از زحمات استاد راهنمای مجرب و توانمند جناب  
دکتر عبدالله همتی و استاد مشاور گرامی جناب دکتر عبدالرحیم قنوات و  
تمامی کسانی که نور معرفت وجودشان روشنگر راه این سفر پر فراز و نشیب  
بود، تشکر و قدردانی به عمل آورده و از درگاه خداوند منان برای آن ها  
آرزوی موفقیت و طول عمر دارم.



بسمه تعالی  
مشخصات پایان نامه  
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: مزار نویسی در ایران از حمله مغول تا انقراض صفویه

نام نویسنده: سید محمد جواد ساداتی ارمکی

نام استاد راهنما: دکتر عبدالله همتی گلپان

نام استاد مشاور: دکتر عبدالرحیم قنوات

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	گروه: تاریخ و تمدن ملل اسلامی	رشته تحصیلی: الهیات و معارف اسلامی
تاریخ تصویب: ۸۹/۴/۱	تاریخ دفاع: ۱۳۹۱/۱۲/۱۴	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	تعداد صفحات: ۱۱۷	

چکیده پایان نامه:

در این پژوهش، ضمن بررسی سیر نگارش مزار نویسی در ایران از حمله مغول تا پایان دوره صفویه، معانی لغوی و اصطلاحی مزار و مزارنویسی، دوره ها، علل ضعف و قوت، انگیزه ها و اهداف نگارندگان آن ها آمده است.

هدف از نگارش این پایان نامه، انجام تحقیقی منظم در رابطه با مزارنویسی و معرفی برخی آثار در این زمینه می باشد.

روش گردآوری مطالب این پژوهش، کتابخانه ای و بر اساس مطالعه نسخه های سنگی، چاپی و برخی کتاب های مرتبط بوده است.

نتایج حاصل نشان می دهد نگارش کتاب های مزاریه در اواخر سده ی هشتم هجری و قرن نهم هجری به اوج خود رسید. اما از قرن دهم و با ظهور دولت صفوی کاهش یافت که عوامل فرهنگی و اجتماعی داخلی و خارجی در روند نگارش این آثار تأثیر فراوان داشته است. کتاب های مزاریه به روش های مختلفی مانند سالشمار، موقعیت مکانی و ... تدوین می شدند. مبالغه، زبان فارسی و گردآوری به روش تحقیق میدانی از مهمترین ویژگی های کتاب های مزاریه محسوب می شود.

کلید واژه:	امضای استاد راهنما:
مزار	
مزار نویسی	تاریخ:

## فهرست مطالب

۱	مقدمه
۹	فصل اول: کلیات
۱۰	پیدایش مزارها در ایران
۱۱	توجه و اهمیت مزارها
۱۴	مزارنویسی
۱۵	ویژگی های کلی کتاب های مزاریه
۱۷	پیدایش و گسترش مزارنویسی در عهد مغول
۲۲	وضعیت نگارش کتاب های مزاریه در دوره صفویه
۲۴	فصل دوم: کتاب های مزاریه در دوره مغول و تیموریان
۲۵	۱. کتاب شدُّ الإزار فی حَطِّ الأوزار عن زوارِ المزار
۳۸	کتاب تذکره هزارمزار
۴۱	۲. کتاب تاریخ ملازاده در ذکر مزارات بخارا
۵۰	۳. کتاب مقصدُ الاقبالِ سُلطانیهِ و مَرصدُ الامالِ خاقانیهِ
۶۰	فصل سوم: کتاب های مزاریه در دوره صفویان
۶۱	۱. کتاب تذکره الاولیاء
۶۹	۲. کتاب روضات الجنان و جنات الجنان
۸۱	۳. کتاب روضه اطهار
۸۷	فصل چهارم: دیگر کتاب های مزارات
۸۸	۱. مزارنامه قهستان

٢. وسيلة الشفاعات ..... ٩١
٣. تاريخ مزارات بلخ ..... ٩٣
- ٤ . كتاب روضة أبرار ..... ٩٥
٥. بحر الاسرار في مناقب الاخيار ..... ٩٧
٦. تاريخ بلخ ..... ١٠٠
- جمع بندي ..... ١٠١
- نمودار ..... ١٠٤
- منابع ..... ١٠٨

# مقدمه



## ۱. تعریف مسأله و تبیین موضوع

زیارت در لغت به معنای تمایل و میل به چیزی است، چه از دور باشد یا از نزدیک. خواه با گرایش قلبی و قصد همراه باشد یا نه. در واقع زیارت به معنای دیدارِ شخص بزرگ و محترم است. اما در اصطلاح دینی، زیارت تمایلی است که افزون بر میل و حرکت حسی، قلب هم گرایش جدی پیدا کرده و زیارت کننده نسبت به فرد مورد زیارت، اکرام و تعظیم قلبی و انس روحی دارد.

مزار اسم مکان از ریشه «زور» به معنای جای زیارت، زیارتگاه، گور، گورستان آمده و جمع آن مزارات به معنی «زیارتگاه‌ها» است.

برای واژه مزار کلماتی از قبیل مقبره، مرقد، آرامگاه، تربت، خاک، روضه و امثال آن به کار می‌رود. البته قابل ذکر است بین گور و مزار تفاوت وجود دارد، زیرا مزار برخلاف گور و گورستان از حرمت و قداست برخوردار است. به علاوه، مزار متعلق به اشخاصی شناخته شده است که در بین مردم از احترام زیادی برخوردارند. در صورتی که گورستان جای درگذشتگان عامه‌ی مردم به شمار می‌رود. به نظر می‌رسد معنای دقیق «گور» جای قرار گرفتن پیکر مرده باشد. ولی «مزار» وجه بیرونی و دینی گور است که می‌توان از آن با عنوان «مقبره» یاد کرد و «آرامگاه» بنای برافراشته در گرد مقبره است.

مزارها، مکان‌هایی برای یادبود اشخاص محترم هستند و کتاب‌های خاص این موضوع را مزاریه یا مزارات می‌نامند. مزارها به دو بخش مذهبی و غیر مذهبی تقسیم می‌شوند. منظور از مزارهای مذهبی مقابرائمه، امامزاده‌ها و عارفان و مقصود از مقابر غیر مذهبی آرامگاه‌های شاعران، فرمانروایان و سلاطین است.

یکی از انواع تاریخ‌نگاری محلی با رویکرد مذهبی و فرهنگی، تدوین کتاب‌های مزارات است. این کتاب‌ها از جمله منابع مهم تاریخی محسوب می‌شوند و شامل موضوعات و مطالب متنوعی هستند که آن‌ها را در دیگر اقسام تاریخ‌های محلی نمی‌توان

یافت و بیشتر برای شرح حال درگذشتگان مشهور و تعیین محل دقیق قبور آن ها و راهنمایی زائران تدوین شده‌اند.

مهمترین انگیزه های نگارش این کتاب ها را می توان در این عوامل جستجو کرد:

برخی شهرها محل تجمع کانون های فرهنگی و علمی بود و بسیاری از چهره های شاخص در آنجا زندگی می کردند و پس از درگذشت این افراد، مقابر آنان مورد احترام عامه ی مردم واقع می شد. بیشتر مردم آن زمان، وجود قبور عرفا و علما را عاملی برای حفاظت شهر از آفات و بلاهای انسانی و طبیعی می دانستند. به عنوان مثال نویسنده ی کتاب «تاریخ کازرون» وجود مقبره شیخ ابوالاسحاق کازرونی را عاملی برای حفاظت شهر دانسته است. گذر زمان و بروز حوادث ویرانگر طبیعی و سیاسی نیز گاه باعث از بین رفتن مزارها و نشانه های اشخاص مدفون در آن ها می شد. وانگهی شکل گیری برخی شهرها به سبب وجود مقابر و مشاهد بزرگان دین در آن مکان ها بوده است. به همین دلایل، برخی اهل فضل ساکن در شهرهای مختلف جامعه اسلامی، اقدام به نگارش کتاب هایی برای شناسایی و معرفی مزارها و صاحبان آن ها می کردند. بنابراین، این گونه آثار به سبب ارائه ی آگاهی هایی در زمینه ی تاریخ فرهنگی و اجتماعی، اهمیت دارند.

شایان ذکر است، کتاب های مزاریه به تنهایی پاسخگوی نیاز پژوهشگران نیست. برای پژوهش در این زمینه، استفاده از دو دسته منبع دیگر که نقش مکمل دارند ضروری است: یکی کتاب های جغرافیای تاریخی که برای آگاهی از مکان مورد نظر سودمند هستند. دیگری سفرنامه ها که اطلاعات فراوانی از شرایط اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ... زمان نویسنده به دست می دهند.

درحال حاضر کتاب هایی درباره ی مزارات شهرهای مختلف وجود دارد که علاوه بر ارائه ی نشانی قبور رجال، دانشمندان و اهل سیاست، اخبار، روایات و اطلاعات فراوانی درباره ی حیات فرهنگی، اجتماعی و مذهبی ارائه می دهند که برای انجام پژوهش های تاریخی ارزشمند است. از جمله کتاب های مزاریه می توان به این ها اشاره کرد: «شدُّ الأزار

فی حطّ الاوزار عن زوّارِ المزار» نوشته جنید شیرازی، «تذکره هزارمزار» نوشته عیسی بن جنید شیرازی، «تاریخ ملازاده در ذکر مزارات بخارا» نوشته احمد بن محمود ملقب به معین الفقراء، «مَقْصَدُ الْاِقْبَالِ سُلْطَانِيَه و مَرَصَدُ الْاَمَالِ خَاقَانِيَه» از سید عبدالله واعظ، «تَذَكِرَةُ الْاَوْلِيَاء» نوشته سعید متخلص به محرابی و...

پژوهش حاضر به بررسی سیر و چگونگی تدوین کتاب های مزاریه و معرفی آن ها در ایران از سده ۷ ق. ۱۳/م. تا پایان عصر صفویه پرداخته است. همچنین در آن، انگیزه های نگارندگان آن ها، ویژگی ها و شرایط سیاسی و اجتماعی تأثیر گذار بر روند نگارش این گونه آثار و احیاناً کاستی ها و نارسائی های آن ها مورد ارزیابی قرار گرفته است.

## ۲. پیشینه تحقیق

مزارها نقش مهمی در زندگی روزمره مردم مسلمان ایفا می کنند. به همین دلیل پژوهشگران زیادی به این موضوع و پراکندگی مزارها در ایران پرداخته اند. اما با جستجوهای انجام شده، مشخص شد که تا کنون کتاب یا پایان نامه ای به فارسی درباره ی مزار نویسی و معرفی کتاب های مزاریه به رشته ی تحریر درنیامده است. با این حال مقالاتی در این زمینه نوشته شده که برخی از آن ها عبارتند از:

معرفی کتاب مزارات هرات، این مقاله که در نشریه نسیم بخارا، آذر و دی ۱۳۸۶ش. شماره ۵ (صفحات ۴۵-۴۲) به چاپ رسیده، در حدود ۴ صفحه است که برخلاف نام این مقاله، بیشتر درمورد نویسندگی این کتاب مطالبی مطرح شده و به طور مختصر به کتاب «مَقْصَدُ الْاِقْبَالِ سُلْطَانِيَه و مَرَصَدُ الْاَمَالِ خَاقَانِيَه» پرداخته است. در واقع این مقاله در مورد سه رساله ای است که درباره ی مزارات هرات تألیف شده است که فقط یکی از این آثار در حوزه زمانی مورد بحث در این پایان نامه یعنی دوره تیموریان می باشد و دو کتاب دیگر بعد از دوره صفویه تألیف شده است.

چند نکته درباره «روضهٔ اَطهار» نوشته عزیز دولت آبادی، این مقاله در نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز در تابستان ۱۳۴۵ش. در ۱۴ صفحه به چاپ رسیده، یکی از کتاب های مزاریه را معرفی کرده است. عزیز آبادی در این مقاله، بیشتر به هدف محمد امین حسری تبریزی، نویسنده ی کتاب «روضهٔ اَطهار» پرداخته و هدفش مقایسه ی این کتاب با «روضات الجنان و جنات الجنان» بوده است.

مقاله گذری و نظری بر تاریخ ملازاده نوشته شهرام یوسفی فر، نویسنده در آن، یکی از مشهورترین کتاب های مزاریه را معرفی کرده و بیشتر به ساختار و فصول آن پرداخته است. این مقاله در حدود ۱۵ صفحه بوده که سعی شده مواردی که در این مقاله چندان به آن ها پرداخته نشده، آورده شود. این مقاله در کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، خرداد و تیر ۱۳۸۰، شماره ۴۴ و ۴۵ به چاپ رسیده است.

مقاله مزارات ایران تألیف ابراهیم زنگنه، در این مقاله مهمترین علل پیدایش مزارها در ایران، برخی ویژگی های این مزارها، علل وجود مقابر در ایران و ... مورد بررسی قرار گرفته، اما نویسنده به سیر تکوین کتاب های مزاریه نپرداخته است. حجم این مقاله ۱۵ صفحه است که در مجله مشکوه، تابستان ۱۳۷۳، شماره ۴۳ به چاپ رسیده است.

### ۳. پرسش های اساسی تحقیق

۱. اهمیت کتاب های مزاریه از نظر مطالعات تاریخی چیست؟

۲. مزارنویسی در ایران تحت تأثیر چه عواملی آغاز شد و ادامه یافت؟

### ۴. فرضیه ها یا پاسخ های احتمالی تحقیق

۱. به نظر می رسد کتاب های مزاریه، حاوی اطلاعات فراوان فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی هستند که در مطالعات تاریخی اهمیت دارند. همچنین بسیاری از نویسندگان تاریخ های عمومی و تذکره ها این گونه کتاب ها را به عنوان منابع خود مورد استفاده قرار

داده اند. علاوه بر این، این آثار برای شناخت برخی افراد که در کتاب های تذکره و وفیات به آن ها اشاره نشده، اهمیت فراوان دارند.

۲. حمله ی مغول و کشته شدن شمار زیادی از مردم به ویژه علما در این حمله می تواند یکی از عوامل رواج مزاریه نویسی در ایران در این دوران باشد. به علاوه رواج تصوف و اعتقاد و علاقه ی مردم، باعث آغاز نگارش این گونه کتاب ها شد. همچنین توجه و توسل بعضی حکمرانان از جمله تیمور و برخی جانشینان وی به مزارها از دیگر عوامل این گونه آثار در آن عصر و دوره های بعد به شمار می رود.

## ۵. ضرورت تحقیق و هدف

نوشته های مزاریه یکی از مهمترین منابع اطلاع از تاریخ محلی و بیانگر سبک خاص تاریخ نویسی هر منطقه هستند. از این رو این آثار، برای آگاهی از تاریخ نگاری و سیر تطور آن اطلاعات سودمندی به دست می دهند. برخی اهل فن و به ویژه مورخان، ارزش این گونه کتاب ها را \_ در مقایسه با تاریخ های محلی و تذکره ها \_ کمتر درک کرده و آن ها را مورد توجه کامل قرار نداده اند. این امر تا حدودی باعث بی توجهی به این تألیفات شده است. همچنین کتاب های مزاریه جزء میراث علمی ما به شمار می روند و به رغم تلاش های به عمل آمده برای معرفی آن ها، تا کنون کار مستقلی در این باره صورت نگرفته است. بنابراین انجام پژوهشی برای معرفی و شناسایی این کتاب ها و برطرف نمودن برخی نکته های مبهم در این زمینه ضروری به نظر می رسد.

هدف از انجام این تحقیق، توجه به گوشه ای از تاریخ نگاری مذهبی، اجتماعی و اقتصادی شهرهای ایران یعنی کتاب های مزاریه از سده ۷ تا اواسط سده ۱۲ ق. و معرفی برخی آثار مربوط به این حوزه است. یکی دیگر از اهداف، پاسخ دادن به پرسش های علاقه مندان مطالعه ی مزارها و آشنا کردن آن ها با کتاب های مربوط به این حوزه و آداب و رسوم و اعتقادات مردم شهر های گوناگون است.

## ۶. روش پژوهش

این پایان نامه به روش توصیفی است و اطلاعات آن به روش کتابخانه ای گردآوری شده است.

## ۷. ساختار پژوهش

پایان نامه ی حاضر علاوه بر مقدمه، در چهار فصل به قرار زیر تنظیم شده است: فصل اول به کلیات اختصاص دارد و شامل سه قسمت است. قسمت اول در باره ی معنای واژه زیارت و مزار، پیدایش مزارها در ایران، توجه و اهمیت مزارها، مزارنویسی، ویژگی کلی کتاب های مزاریه است. قسمت دوم به بررسی علل گسترش مزارنویسی بعد از حمله مغول از قبیل آداب و رسوم مغول ها، نفوذ جریان های صوفیه و نیز واکنش به افکار ابن تیمه اختصاص دارد و در قسمت سوم به عوامل کاهش نگارش کتاب های مزاریه در دوره صفویه پرداخته شده است.

فصل دوم به کتاب های مزاریه در دوره مغول و تیموریان اختصاص دارد و اطلاعاتی را درباره ی نویسندگان این کتاب ها، هدف از نگارش و منابع آن ها، ساختار و محتوا، شیوه ی نگارش مطالب و ویژگی اختصاصی کتاب ها را شامل می شود.

درفصل سوم مشهورترین و مهمترین کتاب های مزاریه دوره صفویه معرفی شده اند. فصل چهارم به معرفی کتاب هایی اختصاص دارد که به طور مستقل و کامل چاپ نشده اند و بخش هایی از آن ها جداگانه و همراه با کتاب های دیگر چاپ شده است و نیز کمتر به آن ها توجه شده است.

## ۸. منابع پژوهش

برای تدوین این پایان نامه، به منابع متعدد و متنوعی مراجعه شده که آن ها به چهار دسته کلی تقسیم می شوند.

الف. منابع تاریخی: در این پژوهش از کتاب های تاریخی استفاده شده است. مانند آثار خواندمیر، کتاب های مزاریه و ...

ب. منابع صوفیه: کتاب های مزاریه، ارتباط فراوانی با شرح حال صوفیان و اعتقادات آنان دارد. به همین دلیل از این کتاب ها نیز استفاده شده است. مانند: «طرائق الحقایق» تألیف محمد معصوم بن زین العابدین معصوم علیشاه، «رَشَحات عین الحیات» اثر کاشفی و ....

ج. آثار کتاب شناسی و تراجم: این منابع اطلاعات فراوانی درباره ی شرح حال برخی بزرگان و دانشمندان به دست می دهند. از جمله آن ها می توان به «کشف الظنون» حاجی خلیفه و «الدَّرِیعه الی تصانیف الشیعه» اثر آقا بزرگ تهرانی و «مجالس المؤمنین» قاضی نورالله شوشتری اشاره کرد.

د. سفرنامه ها: مانند سفرنامه ابن بطوطه، سفرنامه شاردن، سفرنامه کنت دوگوبینو و ....

# فصل اول: کلیات



«تماشای یک قبرستان و مزار علاوه بر جنبه عبرت، مایه‌ی الهام مورخ نیز است. به طوری که هر سنگ قبر یک سند تاریخی کامل است. مشاهده مزارها و سنگ قبور، احساس گذشته را در انسان برمی‌انگیزد و او را به قلمرو تاریخ می‌کشاند»<sup>۱</sup>. مطالعه و شناخت مزارها از نظر نحوه پراکندگی آن‌ها، علایق دینی هر منطقه، مردم شناسی دینی و پراکندگی جغرافیایی میراث معنوی ایران، قابل توجه است. همچنین در زمان‌های گذشته، انسان با کمک قبرستان‌های یک شهر می‌توانست از جمعیت آن منطقه نیز اطلاع پیدا کند.<sup>۲</sup>

### پیدایش مزارها در ایران

ظلم و ستم دستگاه‌های حاکم به اهل بیت پیامبر(ص) و شیفتگان آنان، زندگی در دیار عرب را برای آنان سخت کرد و بنابراین به دیگر سرزمین‌های اسلامی از جمله ایران هجرت کردند. مانند «یحیی بن زید» که به ایران متواری شد.<sup>۳</sup> بدین سان در این سرزمین سکونت گزیدند و در آنجا به خاک سپرده شدند که برای آن‌ها آرامگاه‌هایی توسط افراد نیکوکار ساخته شد. از این رو مزارهای فرزندان رسول خدا(ص) به رغم اصرار برخی حاکمان مبنی بر نابودی آنان، در سرتاسر ایران بر بلندی کوه‌ها، بیابان‌ها، شهرها و روستاهای دور و نزدیک باقی مانده است.<sup>۴</sup> برخی از این آرامگاه‌ها با گذشت زمان خراب و آثار آن‌ها محو شد، اما بعد از مدتی، نویسندگان شروع به نوشتن کتاب‌هایی در باره‌ی آن‌ها کردند.

---

۱. زرین کوب، عبدالحسین، تاریخ در ترازو، ص ۲۱.

۲. کنت دوگوبینو، ژوزف آرتور، سفرنامه (سه سال در ایران)، ترجمه ذبیح الله منصوری، ص ۱۱۱.

۳. فقیه محمدی جلالی، محمد مهدی، مزارات شیروان، پژوهشی در معماری و شرح حال شخصیت‌های

مدفون در بقاع متبرکه شهرستان شیروان، ص ۱۱.

۴. بابائی، سعید، سیمای رامهرمز، صص ۲۹-۳۰.

علاوه بر آرامگاه های امامزاده‌ها، بیشتر مزارهای دیگر به عرفا و صوفیان تعلق دارد که بیشتر مردم زمانه از مریدان آن‌ها محسوب می‌شوند و پس از مرگ با ایجاد بقعه و بارگاه، آن‌ها را مانند ایام حیات معزز و محترم می‌دارند.

## علل توجه به مزارها

توجه به مزارها و تلاش برای حفظ و نگاهداشت آن‌ها علل متعددی دارد:

اول آن که وجود مزارها بیانگر احترام و اهمیت آن در فرهنگ عمومی مسلمانان برای درگذشتگان است.<sup>۱</sup> این مزارها نه فقط نمادی از میراث قرون گذشته هستند، بلکه وجود آن‌ها، سرشار از تأثیرات روحی، معنوی، فرهنگی، دینی، اجتماعی و سیاسی است که در طول تاریخ، بسیاری از جنبش‌های سیاسی و مذهبی در همین اماکن شکل گرفته و یا مرکز تجمع آن‌ها بوده است. به همین دلیل گرامی داشتن مزارها، به معنای تجلیل از فداکاری مبارزان و توجیه فلسفه مبارزه‌ی آن‌ها بوده و چه بسا این مقابر، انگیزه‌ی افراد را برای رهایی از ظلم و ستم افزایش می‌داده است.<sup>۲</sup>

دوم آن که این مزارها کارکردهای اجتماعی و اقتصادی دارند؛ بدین معنا که مقبره یک امامزاده، پیر، مرشد و... محل اجتماع مردم یک منطقه است و مردم پیرامون این مکان‌ها جمع می‌شوند، با هم آشنا می‌گردند، روابط اجتماعی‌شان را گسترده‌تر می‌کنند، در کنار هم مراسم مختلف جشن و عزا برپا می‌سازند، غذا می‌پزند، به فقرای جامعه می‌رسند، احتمالاً نذورات خود را به آن مزار تقدیم می‌کنند و... همانند مقبره هارون ولایت در اصفهان که در زمان صفویه محلی برای تفریح و دیدوبازدیدهای عمومی مردم اصفهان به شمار می‌رفته است.<sup>۳</sup>

---

۱. زنگنه، ابراهیم، «مزارات ایران»، مشکوه، تابستان ۱۳۷۳، شماره ۴۳، ص ۱۹۰.

۲. فقیه محمدی جلالی، محمد مهدی، مزارات تویسرکان، ص ۱۲.

۳. شاردن، ژان، سفرنامه (بخش اصفهان)، ص ۱۱۱.

به علاوه، در این مکان ها، تفاوت های مادی و شکاف های طبقاتی زائران از بین می رود و افراد مختلف غنی و فقیر به این مکان ها می روند.<sup>۱</sup> این موضوع بر همبستگی و وحدت مسلمانان می افزاید.<sup>۲</sup> در جوار آن ها گاه واحد های درمانگاهی، مدرسه، حسینیه، صندوق های قرض الحسنه، مؤسسات نیکوکاری، بازارچه های کالاهای گوناگون به وجود می آید. همانند قبرستان «شامیون» در اصفهان که مدرسه ی زیبایی توسط مادر شاه عباس دوم در آن جا بنا شده بود.<sup>۳</sup> همچنین مراسم پیوند زناشویی، برگزاری مراسم برای درگذشتگان و گردهمایی های سنتی در این مکان ها انجام می شود. بنابراین مزارها به دلیل دل بستگی و اعتقاد عامه ی مردم از لحاظ اعتبارات عمرانی خود کفایت و غالباً بر موقوفات تکیه دارند و درآمد این موقوفات در حفظ و گسترش این اماکن متبرکه نقش به سزایی دارد. دلباختگان شیفتگان اشخاص مدفون در این اماکن، در ایام مختلف سال و از مکان های دور و نزدیک به زیارت این مزارها می روند،<sup>۴</sup> چرا که به عقیده آنان زیارت قبور موجب بیداری انسان می شود و او را به یاد مرگ و روز قیامت می اندازد.<sup>۵</sup>

اعتماد و اعتقاد مردم به صاحبان این مزارها از لحاظ علمی و فضایل انسانی آن ها نیز در توجه به مزارها تأثیر زیادی داشته است.<sup>۶</sup> این گرایش در طول قرن ها باقی مانده، به

---

۱. کنت دوگوبینو، ژوزف آرتور، سفرنامه (سه سال در آسیا)، ص ۲۴۶.

۲. فقیه محمدی جلالی، مزارات تویسرکان، صص ۱۴-۱۳.

۳. شاردن، ژان، سفرنامه (بخش اصفهان)، ص ۱۲۵.

۴. رجبی، نجیب الله، تاریخ و جغرافیای شهرستان قاینات، ص ۱۳۹.

۵. حسینی، محمد، بررسی کوتاهی پیرامون زیارت، ص ۳۲.

۶. افتخارزاده، محمود، «درآمدی بر مزارها: کانونهای مذهبی اسلام در ایران»، مجله وقف میراث جاویدان،

پائیز ۱۳۷۳، شماره ۷، ص ۷۶.

طوری که امروزه هزاران زن و مرد مسلمان برای احترام نهادن به فضایل این درگذشتگان به زیارتگاه های آنان و اماکن متبرکه می روند.<sup>۱</sup>

علاوه بر این موارد؛ در نظر برخی افراد؛ مزارها قبله حاجات، ظهور کرامات و مطاف عارفان و پاکان روزگار بوده که این اعتقاد موجب پیوستگی عواطف و علائق مردم ایران با زیارتگاه ها و مزارهای متبرکه شده است.<sup>۲</sup> مردم ایران، اعم از شهری و روستایی به زیارت آن بزرگان می روند و افراد زیادی برای برآورده شدن حاجات خود به صاحبان مقابر متوسل می شوند و نذر و نیاز می کنند.<sup>۳</sup> مثلاً در کاشان یکی از مزارهای مورد توجه همگان آرامگاه «ملا محسن فیض کاشانی» است که اموات مورد احترام، در جوار این مرقد دفن می شوند و اهل کاشان برای برآورده شدن حاجات خود نذرمی کنند که چند شب جمعه به آن مکان رفته و سوره فاتحه بخوانند و چراغ روشن نمایند به امید آن که به خواسته خود برسند.<sup>۴</sup> در واقع شاید بتوان گفت این اشتیاق به زیارت اماکن مقدس در میان ایرانیان آن قدر زیاد است که غنی و فقیر، مؤمن و بی ایمان اصرار دارند در جوار مرقد آنان به خاک سپرده شوند.<sup>۵</sup> به طور کلی می توان گفت؛ زیارت قبور می تواند در ابعاد مختلف زائر را تربیت کند و او را هدایت نماید.<sup>۶</sup>

با توجه به اهمیت مزارها است که بخشی از منابع تاریخی به مزارات یا کتاب های مزاریه اختصاص یافته است. کتاب هایی همچون «شَدُّ الْأَزَارِ فِي حَطِّ الْأَوْزَارِ عَنِ زُؤَارِ الْمَزَارِ»،

---

۱. فقیه محمدی جلالی، محمد مهدی، مزارات فاروج، صص ۱۷-۱۶.

۲. فقیه محمدی جلالی، محمد مهدی، مزارات شیروان، ص ۱۲.

۳. بابائی، سعید، سیمای رامهرمز، صص ۲۹-۳۰.

۴. کلانتر ضرابی، عبدالرحیم، تاریخ کاشان، ص ۴۳۶.

۵. کنت دوگوبینو، ژوزف آرتور، سفرنامه (سه سال در آسیا)، ص ۲۴۶.

۶. حسینی، محمد، بررسی کوتاهی پیرامون زیارت، ص ۳۲.